

Dobrzycki, Jerzy

"Three Copernican Treatises", E. Rosen, New York 1959 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 7/1-2, 172-174

1962

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

sił naszym przemysłowym zawodom“. Jego zdaniem „każdy uwagę mieć powinien, aby skróceniem czasu powiększyć płodność pracy albo przez ułatwienie oszczędzić sobie usiłowań, uprościć swoje dziełania lub na ostatek otrzymać doskonalsze plody, a chcąc ułatwić sobie dopięcie celu, nie przestając na własnych pomysłach, zapatrywać się na innych należy, poznać środki postępowania, jakich używają ci, którzy nas opodal uprzedziwszy, walnemi są dla nas wzorami w każdej gałęzi przemysłu“¹⁰.

Odnośnie luźnych druków nie zamierzam wytykać autorowi pominięć wobec nawału materiału, jakim do tego okresu 1764—1850 mógł rozporządzać. Ponieważ jednak bezsporny wydaje się być związek między rozwojem kształcenia technicznego i piśmiennictwa, wspomnę uzupełniająco o dwu pozycjach. Jedna to: *Wywód ogólny o użyteczności i sposobach zaprowadzenia górnictwa porządnego i trwałego w krajach Rzeczypospolitej przez Jana Mieroszeujskiego z nauk górniczych do kraju przybyłego w Krakowie w drukarni Ant. Grebla (1783 r.)* Zawiera ona poza programem ekonomicznym także program kształcenia zawodowego, poparty stwierdzeniem, że „niewątpliwym rządu publicznego obowiązkiem jest zaprowadzić na wzór cudzoziemskich państw gimnazja nauki porządnej górnictwa“. Drugim bardzo istotnym drukiem odzwierciedlającym zrozumienie zagadnień technicznych w środowisku intelektualnym Warszawy jest *Projekt do statutu Uniwersytetu Królewskiego w Warszawie* opublikowany w 1821 r., a obejmujący w tzw. Oddziale 3 obok technologii mechanicznej i fizycznej także mechanikę eksperymentalną, hydrostatykę, hydraulikę, geognozę i mineralogię, a przede wszystkim „historię technologii czyli fabryk, rzemiosł, machin“. Gdyby projekt ten mógł być zrealizowany — a nie został, z powodu rychłego zamknięcia Uniwersytetu — omawiana dziś książka byłaby z pewnością o wiele doskonalsza. W obecnym stanie badań stanowi ona pożyteczne kompendium informacyjne, które powinno pobudzić prace nad zaniedbanym odcinkiem piśmiennictwa technicznego.

JAN PAZDUR

Three Copernican Treatises, ed. E. Rosen. Dover Publications, New York 1959, s. X+283.

Trzy rozprawy kopernikańskie Rosena zawierają tłumaczone po raz pierwszy na język angielski prace Kopernika: *Commentariolus* i *List do Wapowskiego (In Wernerum)* oraz *Narratio Prima* Retyka. Takie zestawienie tytułów powstało z myślą o udostępnieniu współczesnemu czytelnikowi oryginalnych tekstów kopernikowskich. Wybrano przy tym *Opowiadanie pierwsze* Retyka zamiast *De revolutionibus* ze względu na zawarte w nim przedstawienie kopernikowskiego systemu świata — mniej techniczne, bez rozbudowanego aparatu matematycznego, a więc łatwiej dostępne dla większej liczby czytelników¹. Realizacja tego zamiaru — nakreślonego przez autora w przedmowie, nie wyczerpuje jednak wartości omawianej książki. Zawarte w niej wyniki badań własnych Rosena czynią *Three Copernican Treatises* wartościowym studium, mającym poważne znaczenie dla dalszych badań nad astronomią czasów Kopernika.

¹⁰ „Słowianin“ 1829 I. s. 1—3.

¹ Tłumaczenie samego *Commentariolus* ogłosił Rosen oddzielnie w 1937 r. *I Księga Obrotów* była tłumaczona na angielski przez J. F. Dobsóna (*Occasional Notes of the R.A.S.* vol. II no. 10, 1947). *De revolutionibus orbium coelestium* tłum. Wallisa (w serii *Great Books of the Western World*, 1952) spotkało się z bardzo surową oceną specjalistów.

Pierwsze wydanie książki Rosena ukazało się w 1939 r. nakładem Columbia University Press; omawiane tu II wydanie wyszło z wydawnictwa Dover Publications w 1959 r. w serii „paperbacks“. Jest to zasadniczo niezmiennione wznowienie wydania z 1939 r. rozszerzone o bibliografię kopernikowską za lata 1939—1959.

We wstępie Rosen po krótkich notatkach biograficznych o Koperniku i Retyku omawia teksty łacińskie będące podstawą tłumaczeń. Tak więc dla *Commentariolus* Rosen oparł się na wydany przez Prowego² tekście łacińskim, pochodzącym ze skolonizowania manuskryptów (odpisów) wiedeńskiego i sztokholmskiego. Również przy opracowaniu angielskiego tekstu *Narratio prima* podstawą był tekst Prowego³. List do Wapowskiego przetłumaczony został z edycji Curtzego⁴, w której zestawione zostały znane podówczas odpisy z bibliotek w Berlinie i Wiedniu. Nie wykorzystał więc tutaj Rosen odkrytych i ogłoszonych jeszcze w 1900 r. przez L. Birkenmajera dalszych odpisów *Listu* (biblioteki w Oxfordzie i Upsali)⁵.

Dalsze rozdziały wstępu (s. 11—33) stanowią szczególnie wartościową część książki. Problemy tu poruszone można przedstawić ogólnie w postaci następujących pytań: Czy Kopernik uważał za realnie istniejące „sfery“ występujące zarówno w ptolemeuszowym, jak i w kopernikowskim modelu świata? Jak należy rozumieć terminy „sphaera“ i „orbis“ w pismach Kopernika? Czy Kopernik uważał podany przez siebie układ świata za rzeczywisty? W związku z ostatnim pytaniem pozostaje kwestia autentyczności tytułu *Commentariolus (De hypothesis a se constitutis...)*, negowanej jeszcze przez Prowego.

Na obszernym materiale wykazuje Rosen wieloznaczność i zamiennność używanych przez Kopernika terminów „sphaera“, „orbis“ i „circulus“ dla oznaczenia orbit lub sfer planetarnych; kwestia rzeczywistego, materialnego istnienia tych sfer nie jest w ogóle w pismach Kopernika poruszana.

Czy Kopernik uważał swe odkrycie za hipotezę? Rosen udowadnia, że kopernikowskie pojęcie hipotezy ma sens odmienny od przyjmowanego obecnie. Rozwiązanie problemu leży więc w słowniku średniowiecznej terminologii filozoficznej; kluczem może tu być zdanie Kopernika, cytowane przez Rosena (s. 29): „...principia et assumptiones, quas Graeci hypotheses vocant, ...“. W tym sensie wyjaśnia sprawę Rosen, stwierdzając, że Kopernik określał wyniki swej pracy jako hipotezę, nie nadając jednak temu wyrazowi jego bardziej nowoczesnego znaczenia i używając terminów „principium“, „assumptio“ i „hypothesis“ bez jakiegokolwiek rozróżnienia.

Traci więc wagę obiekcja Prowego (s. 22) co do tytułu *Commentariolus* oparta na stwierdzeniu, że Kopernik nigdy nie określał swych odkryć jako hipotez. W analizie Rosena są jednak wskazówki mówiące o nieautentyczności tego tytułu, wskazówki czysto językowe, niezależne od filozoficznego znaczenia terminów w nim użytych. Otóż wyraz „hypothesis“ nie występuje w ogóle w tekście *Commentariolus* (w przeciwieństwie do *De revolutionibus*). Użycie tego terminu przez Kopernika wyłącznie w tytule jest tym bardziej nieprawdopodobne, że w ogóle grecka terminologia naukowa pojawia się dopiero w *De revolutionibus*⁶.

Wstęp kończy się zarysem (s. 34—57) elementów i terminologii astronomii średniowiecznej i kopernikowskiej. Jest to równocześnie doskonałe wprowadzenie czytelnika, ułatwiające lekturę następujących tłumaczeń tekstów (*Commentariolus* s. 55—90, *Letter against Werner* s. 91—106, *Narratio prima* s. 107—196). Nie mogąc

² M. Prowe, *N. Copernicus* Bd. II.

³ Prowe, op. cit.

⁴ Mitt. Cop. Ver. Heft I, 1878.

⁵ L. A. Birkenmajer, *M. Kopernik I*, s. 492—509.

⁶ Zestawienie szeregu takich określeń z *De revolutionibus*, nie występujących w *Commentariolus* podał L. Birkenmajer, op. cit., s. 81.

podjąć się oceny literackiej strony przekładu, stwierdzić musimy, że pozostawia on bardzo korzystne wrażenie. Wydaje się nawet, że tłumacz zdołał zachować indywidualne różnice stylu między pracami Kopernika a *Narratio prima* Retyka.

Liczne przypisy tłumacza, zwłaszcza dotyczące wartości i operacji liczbowych znakomicie ułatwiają współczesnemu czytelnikowi zrozumienie tekstu. Obszernie również uwzględnione zostały informacje z historii astronomii. Tu zestaw komentarzy wydaje się nieco eklektyczny, autor nie wykorzystał też chyba niektórych wyników dawnych badań. Tak więc sugestia Rosena, jakoby Kopernik znał *Opus astronomicum* Al-Battaniego (s. 113 przypis 16) nie wydaje się słuszna wobec stwierdzenia L. Birkenmajera⁷, że Kopernik czerpał swe wiadomości o Al-Battanim z *Epitome* Regiomontana. Przy stosunkowo licznych i starannych emendacjach tekstu uderza pozostawienie bez komentarza omyłki Kopernika w *Liście do Wapowskiego*, gdzie myli on parokrotnie Aristarcha z Aristilleses (s. 101, 103)⁸. Zbyteczny jest wreszcie przypis 12 do s. 62, identyfikujący spekulatywnie, „wstępnie“, „jaśniejszą z 2 gwiazd w głowie Bliźniąt“ jako Polluksa. Polluks jest rzeczywiście gwiazdą jaśniejszą od Kastora o 0,4 wielkości gwiazdowej i różnica taka jest dostrzegalna przy niewielkiej nawet wprawie w obserwacjach. Określenie Kopernika nie pozostawia więc miejsca na wątpliwości.

Jak już wspominaliśmy, obecne wydanie książki Rosena uzupełnione zostało rozumowaną bibliografią kopernikowską za lata 1939—1958. Bibliografia zawiera około 880 pozycji i stanowi cenne uzupełnienie fundamentalnej bibliografii Baranowskiego, zamkniętej rokiem 1955. Adnotacje Rosena, pierwszorzędnego znawcy przedmiotu, pisane są z polemicznym zacięciem, zmieniając zwykle zestawienie literatury w interesujący esej o literaturze kopernikowskiej ostatnich dziesięcioleci. Nie wszystkie tytuły ujęte w bibliografii mogły być oczywiście przejrane przez Rosena. Szkoda, że autor nie wyróżnił ich w druku, nie zawsze bowiem wiadomo, czy brak adnotacji pochodzi z nieznamości tekstu, czy też dana praca po prostu nie jest omawiana jako wtórna i mało wartościowa. Pozycje dotyczące wodno-inżynierskiej działalności Kopernika zasługiwały choćby na ostrzegającą notatkę. W przeważającej części mają one charakter apokryfów, nie popartych źródłową dokumentacją⁹.

Trudno byłoby doszukać się w bibliografii Rosena braków w odniesieniu do ważniejszych pozycji literatury kopernikowskiej. Za to zbędne są w niej niektóre tytuły (nr 131, nr 748) będące przykładami nieczównanie zresztą liczniejszej produkcji samozwańczych „reformatorów“ nauki (zastępujących tu dziełami własnej wyobraźni heliocentryczny układ planetarny).

JERZY DOBRZYCKI

Giuseppe Struzio da Posnam, *Dell' Arte Sfigmica Libri V*. Aggiornamenti di Sfigmografia e Commento Cardiologico di Giorgio Invernizzi, traduzione, introduzione e note storiche di Carlo Castellani. Minerva Medica 1961. s. CIII + 599, fig. 26, ryc. 13.

Interesującą nowością z dziedziny historii nauki polskiej doby Odrodzenia jest reedycja, trzecia z kolei po pierwodruku z 1555 r., reprezentatywnego dzieła naszej myśli i nauki lekarskiej tej epoki: Józefa Strusia (Struśka) *De arte sphygmica*. Reedycji w pięknym pod względem estetycznym wydaniu i starannym opracowa-

⁷ Op. cit., s. 13.

⁸ Op. cit., s. 285, n.

⁹ Por. np. B. Orłowski, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie“ r. 1959, s. 121.